HET TUCHTHUIS EN HET SPINHUIS TE AMSTERDAM

DOOR

A. W. WEISSMAN.

De stadsgeschiedschrijvers van Amsterdam melden, dat zoowel het Tuchthuis aan den Heiligeweg als het Spinhuis aan den Oude Zijds Achterburgwal in 1595 zijn ingericht.

Slaan wij nu de zoogenaamde „Kroniek van STAETS" op, die door wijlen Mr. N. DE ROEVER in 1886 voor het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap werd uitgegeven, dan vinden wij, op het jaar 1595, dat „gemaeckt het Tucht-huys is". Van het Spinhuis wordt echter niet gesproken. In 1603 is, volgens diezelfde bron:

„Mee noch ghemaeckt daerbij het Nieuwe Tuchthuys sterck,
„Daer rijcke boeven sijn, doch buyten last en werck."

En dan volgt in 1604:

„Met noch het Spinhuys sterck voor qua-geschickte vrouwen,
„Daer mannen weten aen te setten geene mouwen."

Deze laatste mededeeling werd door Mr. DE ROEVER als onjuist beschouwd „omdat WAGENAAR bewijzen kon en ook bewezen heeft, dat wat STAETS hier op „het jaar 1604 bracht, in 1597 had moeten geplaatst worden."

PONTANUS zegt, dat het klooster van Sinte Ursula in 1595 als Spinhuis werd aangewezen „en een groote menighte van meysjes daerin gebracht, die „langs de straeten liepen en schooyden, alsoock vrouwspersonen van slechten „wandel." Zij werden „geset aan vlas en wol te spinnen, netten breyen en ander „slagh van werck."

Hieruit schijnt men te mogen opmaken, dat er aan het oude klooster aanvankelijk niet veel veranderd is. De mogelijkheid bestaat evenwel, dat op den duur vertimmering niet kon uitblijven en dat die, gelijk STAETS zei, in 1604 heeft plaats gevonden.

Doch onder de brieven, die PIETER CORNELISZOON HOOFT afschreef, eer hij ze verzond, komt er een voor aan den Stadssteenhouwer Mr. HENDRIK DE KEYSER te Amsterdam. De inhoud is als volgt.

„*Constrijcke, vernaemde!*

„Omt wijdt verschil van de sinnen der menschen mach men niet „hopen, hun allen te vernoeghen. Ende de wackerheit vant lasteren verdooft „lichtelijck de flaeuheit vant looven, wanneer 't, schoon niet heel, achterblijft. „Daerom ben ick schuw van mijn gevoelen te pronck te setten ende misse „liever den naem, dan dat ick 't avontuer van de opspraeck hebbe.

„Evenwel moet ick UE. believen, soo beroemde Constenaer, eere van „mijn Vaderlandt, 't welck bij de nasaten UEs. wercken sal gebruicken tot „de voornaemste getuigen van sijn tegenwoordich geluck. Daerom, desen „avont UEs. schrijven ontfangen hebbende, is mijn eerste zorg geweest, yets „te bedencken, passende op de beelden ende de naeme CASTIGATIO, die „ick mene, dat UE., door onkunde van 't Latijn, wat qualyck in synen „brief gespelt hadde. 't Welck ick aenwijse, opdat UE. (die mij dit ten „goede houde) of misschien die naem moeste uitgehouwen weesen, daerin „niet en doole, maer gebruicke deselve letteren ende onderscheiteeckenen „die ick in dien naem ende dese bijgevoechde versen gebruicke. Maer ick „meen volkomenlijck, dat CASTIGATIO op onze tale STRAFFE genoemt „wordt. De verzen worden gesproken van het vrouwebeeld.

„Dan, men sal er licht elders beter becomen. Sooveel is 't, dat UE. „siet, ick en maeck mij niet tsoecke, om hem in een cleene saecke te dienen, „met de zelve geneichtheit, die ick gaern in groter bewese. Zijt Gode bevolen.

„UE. Toegedane

„Leyden, 3 April 1607. P. C. HOOFT.

„SCHRICK NIET: ICK WREECK GEEN QUAET: MAER DWING TOT GOEDT.
„STRAF IS MIIN HANDT, MAER LIEFLICK MIJN GEMOEDT."

De brief, waarop deze een antwoord is, bleef niet bewaard. Blijkbaar had DE KEYSER aan HOOFT, toen student te Leiden, een schets gezonden, waaronder CASTIGATIO stond, echter niet goed gespeld. Die schets moet slechts één vrouwebeeld hebben vertoond, daar de dichter aan deze vrouw de woorden van zijn vers in den mond legt.

Men heeft gemeend, dat het opschrift bestemd was, om onder het reliëf boven de poort van het Spinhuis, dat nu nog boven een poort van het Werkhuis te zien is, te worden uitgehonwen.

Doch PONTANUS zegt (in de Nederlandsche „Historische beschrijvinghe der zeer wijt beroemde coopstad Amsterdam", welke in 1614 bij JODOCUS HONDIUS verscheen) dat het volgende vers bij den ingang van het Spinhuis gelezen werd.

„Om schamele Meyskens, Maegden en Vrouwen
„'t Bedelen, leech-gaen en dool-weeh te schouwen
„Is dit Spinhuys gesticht, soo men hier zien mach;
„Elck laet sich niet verveelen noch rouwen,
„Wt charitaet hier aen de handt te houwen:
„Wie weet, wat hem ofte sijn noch geschien mach."

In 1614 stond HOOFTS gedicht dus niet boven de poort. En het is zelfs twijfelachtig, of die poort, welke nu toegang geeft tot het Hoofdbureau van Politie, toen reeds bestond. Want in haar sluitsteen is het jaartal 1645 uitgehouwen, zoodat zij gemaakt moet zijn, toen het gebouw na den brand van 1643 vernieuwd werd.

DAPPER zegt in 1663, nadat hij de regels van het door PONTANUS vermelde gedicht als „geplaetst boven de deur van 't oude Spinhuis" heeft genoemd, van het herbouwde gesticht het volgende.

„Verre overtreft dit nieuwe gebouw het oude in menighte van ver-
„trecken, cierlykheit van werck en al andere noodige behoeftigheden. In dit
„huis, dat van de straet af ingaet, gaet men door een groote witte gehouwe
„stene poort, die ter wederzijden met Romainsche kolommen bezet is. Boven
„den ingang, in de voorkap, ziet men de tuchting door twee tuchtelingen en
„een ander vrouw in 't midden, die een der tuchtelingen kastijt, in marmer
„uitgebeeld. De Heer P. C. HOOFT paste op dit kastijden twee verzen, die
„in gulde letteren daer onder aen staen."

DAPPER geeft dan HOOFT's gedicht, dat ook door alle latere stadsbeschrijvers vermeld wordt.

Uit dit alles valt af te leiden, dat de poort van 1645 moet zijn, en dat toen ook het reliëf en het gedicht werden aangebracht.

De stijl van de poort is echter niet die, welke toen algemeen hier te lande in zwang was, en die ook voor het vernieuwde Spinhuis was gebezigd. JACOB VAN CAMPEN had de klassieke vormen van PALLADIO in den smaak gebracht, terwijl HENDRIK DE KEYSER zich van de meer grillige motieven der Florentijnsche kunst na MICHELANGELO had bediend.

De poort van het Spinhuis moet in 1607 door HENDRIK DE KEYSER ontworpen, doch niet uitgevoerd zijn. Dit ontwerp, met den brief van HOOFT, zal PIETER DE KEYSER, HENDRIK's oudste zoon, gevonden hebben onder „alle de modellen, patroonen, papieren, teyckeningen ende bootseersels", welke hij van zijn vader in 1621 had geërfd. En toen nu in 1643 het gebouw vernieuwd moest worden, zal PIETER, als stads-steenhouwer, het ontwerp hebben uitgevoerd. Mogelijk vond hij zelfs het model van het reliëf onder zijns vaders nalatenschap.

PIETER DE KEYSER was geen man van groote gaven, al gold hij tusschen 1621 en 1645 als de beste beeldhouwer der Nederlanden. Men behoeft maar de graftombe van PIET HEIN te Delft te beschouwen, om zich hiervan te overtuigen. Een poort als die van het Spinhuis zou hij niet hebben kunnen ontwerpen,

In 1788, toen het Spinhuis werd opgeheven, is het reliëf uit de poort genomen, en heeft men het boven een deur in den muur om het Nieuwe Werkhuis geplaatst. De verzen van HOOFT werden er, doch in 18e eeuwsche spelling, onder uitgehouwen.

Ik meen te hebben aangetoond, dat de poort van het Spinhuis niet van 1595, 1597 of 1607 is, maar dat zij van 1645 dagteekent en door PIETER DE KEYSER, naar een bewaard gebleven ontwerp van zijn vader HENDRIK, is uitgevoerd.

De poort van het Tuchthuis aan den Heiligeweg werd tot dusver als door HENDRIK DE KEYSER in 1595 gemaakt beschouwd.

Maar PONTANUS spreekt van die poort niet, hoewel het toch moeilijk valt aan te nemen, dat het zoo karakteristiek reliëf en het opschrift „Virtuti est domare quae cuncti pavent" de aandacht van dezen geleerde, die in het Latijn schreef, zouden zijn ontgaan.

PIETER CORNELISZOON HOOFT teekende aan, dat hij 28 Mei 1630 de spreuk in SENECA's werken had gevonden, en haar dien dag dus vertaald had:

„Hetgeen, daer alle man om swicht
„Te temmen is manhaftheitsplight."

HOOFT zou dit niet vermeld hebben, als reeds sedert 1595 de woorden boven de poort van het Tuchthuis hadden gestaan, waar hij ze ongetwijfeld wel had moeten opmerken.

In het voorjaar van 1630 was de Drossaart bezig met het bouwen van het portaal op de binnenplaats van het Muiderslot, welk portaal men onlangs heeft gesloopt, omdat het niet „in stijl" werd geacht. PIETER DE KEYSER leverde steenhouwwerk voor dit portaal, en de brieven van HOOFT maken melding van een verschil, dat ten slotte over deze levering ontstaan is.

Het is zeker niet gewaagd te veronderstellen, dat PIETER DE KEYSER in 1630 met de poort van het Tuchthuis bezig was, en daarvoor een opschrift noodig had, waarom hij HOOFT verzocht. De Drossaart ging zoeken en vond in SENECA iets geschikts, hetwelk hij, met een vertaling, aan PIETER gaf, die het in de poort beitelde.

Is nu het ontwerp dezer poort van PIETER DE KEYSER afkomstig? Dat men lange jaren dit werk aan HENDRIK heeft toegeschreven en de uitvoering in 1595 plaatste, bewijst uit den aard der zaak niets. Maar wanneer wij bedenken, dat de bekroning van de poort geheel beantwoordt aan wat door HOOFT in 1607 aan HENDRIK DE KEYSER werd geschreven, dan rijst toch de vraag of ook dit werk niet in 1607 zal zijn ontworpen, ofschoon het pas in 1630, ten deele zelfs nog veel later, tot uitvoering kwam.

Het woord CASTIGATIO is onder de bekronende groep uitgehouwen, die uit één vrouwebeeld en twee mannenbeelden bestaat. terwijl het reliëf van het Spinhuis drie vrouwenbeelden vertoont, en derhalve niet met HOOFTS woorden overeenkomt, daar deze spreekt van „het vrouwebeeld".

Nu geeft echter de oudste afbeelding van de Tuchthuispoort, die van 1663, welke bij DAPPER wordt gevonden, geen bekronende groep, maar een fronton te zien, waarop het stadswapen tusschen twee kruipende leeuwen is aangebracht. Op de kaart van BALTHAZAR FLORISZ. van 1625 kan men door de verkorting, waarin de huizen aan den Heiligeweg moesten worden geteekend, den toegang tot het Tuchthuis slechts onduidelijk als een klein gebouwtje onderscheiden, waarvan echter geen onderdeelen zijn waar te nemen.

Dat de afbeelding van 1663 onjuist zou zijn, schijnt niet wel mogelijk, en daarom moeten wij aannemen, dat de groep later is aangebracht. Maar ieder deskundig beschouwer ziet, dat die groep niet den stijl van de tweede helft der 17e eeuw vertoont, en zóó uitmuntend bij het benedendeel past, dat poort en bekroning door één meester moeten zijn ontworpen.

Het meest waarschijnlijk komt het mij voor, dat het geheele ontwerp door HENDRIK DE KEYSER in 1607 is gemaakt, en dat deze kunstenaar toen de bedoeling had, het gedicht van HOOFT in de fries aan te brengen. De uitvoering moet toen echter achterwege gebleven zijn, al waren wellicht reeds modellen gemaakt.

In 1630 zal PIETER DE KEYSER als stadssteenhouwer de poort hebben gebouwd, echter met veranderde bekroning.

Den 25 April 1662 werd THOMAS DE KEYSER, HENDRIKS meest begaafde zoon, (die als steenhouwer opgeleid, tusschen 1620 en 1640 als schilder schitterde en na dien tijd weer den beitel in de plaats van het penseel ter hand nam) tot stadssteenhouwer aangesteld, wat hij tot zijn dood in 1667 gebleven is. Beeldhouwwerk van zijn hand kennen wij niet. Doch zou *hij* niet de man geweest zijn, in staat om de groep, die zijn vader op de poort van het Tuchthuis had willen aanbrengen, en die boven de krachten van PIETER ging, te beitelen? Ik geloof van wel.

Men heeft soms BARTHOLOMEUS EGGERS als den beeldhouwer aangezien. Doch het werk van dezen Amsterdamschen meester, in den Haag en te Berlijn aanwezig, vertoont een geheel anderen stijl dan onze groep. Ook iemand uit de school van QUELLINUS kan de beelden van het Tuchthuis niet hebben vervaardigd. In de Burgerzaal van het Stadhuis is de stedemaagd, ofschoon zij ook zittend werd afgebeeld, een gansch ander type, dan men op den Heiligeweg ziet.

Er blijft ondertusschen nog een andere mogelijkheid, en wel, dat de groep, reeds door HENDRIK DE KEYSER begonnen, onvoltooid in den stads-steentuin bewaard is gebleven, en, toen in 1663 deze inrichting wegens de vergrooting der stad van de Leidschegracht moest verhuizen, afgemaakt en op de poort, waarvoor zij bestemd was, is geplaatst. Dan zou THOMAS DE KEYSER alleen het voltooien voor zijn rekening hebben.

Welke van deze beide veronderstellingen de juiste is, kan niet uitgemaakt worden.

Misschien worden later ontdekkingen gedaan, die ons in staat zullen stellen het vraagstuk op te lossen.